

Zanim w wielokulturowym i wielonarodowym Piotrkowie osiedlili się pierwsi Niemcy przybyłe, w pierw przybyła tu z Niemiec reformacja. Jej początki w Polsce przypadły na lata 20-te XVI w., nie od razu zaznaczając się w sposób wyraźny i znaczący. Aby za wszelką cenę utrzymać naród w jednolitości wyznaniowej, w 1538r. sejm piotrkowski zagroził utratą majątków i urzędów Polakom, którzy nie powrócą do kraju ze szkół w Witeberdze, gdzie szerzyła się nauka Marcina Lutra. Nowa myśl zaczęła się jednak rozpowszechniać, aż wreszcie szlachcie polskiej przyznano prawo swobodnego wyboru religii i jej wyznawania.

Podczas obrad sejmu w 1555r. piotrkowskie dwory szlacheckie były miejscem odprawiania pierwszych mszy w języku narodowym (zamiast po łacinie) i udzielania komunii pod dwiema postaciami, wbrew tradycji katolickiej. Obecni wówczas luteranie i kalwiniści wystąpili z postulatami reformowania Kościoła w Polsce. W 1565r. w piotrkowskim pałacu wojewody Jana Firleja, marszałka wielkiego koronnego, odbyło się colloquium wyznań ewangelickich. Wśród uczestników dysputy znaleźli się arianie (Hieronim Filipowski, Grzegorz Paweł z Brzezin, Jan Lutomirski, Jan Niemojowski, Mikołaj Siennicki, Grzegorz Szoman) oraz kalwiniści (Jan Firlej, Stanisław Myszkowski, Jakub Ostroróg, Jakub Sylwiusz, Krzysztof Trecjusz oraz Stanisław Sarnicki – autor dzieła Colloquium Piotrkowskie to jest rozmowa o Panu Bodze).

Kiedy nadszła kontrreformacja, ultrakatolicki uniwersał Zygmunta III Wazy (z 1621r.) zobowiązał obywateli Piotrkowa, by pozwolili osiedlić się w mieście tylko tym przybyszom, którzy uzyskają akceptację tutejszego proboszcza. Tę – także daleko posuniętą – władzę nad sumieniami i światopoglądem potwierdził Jan Kazimierz, gdy przywilejem dla konfraterni (z 1659r.) wykluczył z niej wszystkich, którzy byli wyznania innego niż rzymskokatolickie.

Z końcem XVIII w. protestanci zawitali do Piotrkowa ponownie, tym razem

mając oparcie w administracji pruskiej. Przybywającym z Zachodu rodzinom towarzyszył zwykle kantor, pełniący rolę opiekuna moralnego i duchowego, nauczyciela i duszpasterza. Początkowo przybysze osiedlali się głównie w podpiotrkowskich wsiach, a czasem także w samym mieście.

W 1793r. zamieszkiwało w Piotrkowie około 1000 osób wyznania ewangelickiego, głównie urzędnicy, wojskowi, rzemieślnicy i kupcy. Opiekę nad nimi sprawował duszpasterz wojskowy – pastor Schraum. Nie mając początkowo własnej świątyni, utworzona wówczas parafia ewangelicko-augsburska korzystała przez pewien czas z prywatnego domu modlitwy, a w 1796r. kupiła od prymasa Ignacego Krasickiego zniszczony w pożarze i opuszczony kościół przy ul. Rwańskiej, należący wcześniej do pijarów.



Wnętrze kościoła ewangelickiego

Ponad dwustuletnią historię piotrkowskiej parafii ewangelickiej zakłóciły jedynie czasy wojen napoleońskich, gdy zamieniono kościół na wojskowy magazyn zbożowy. Później, w 1813r., armia rosyjska umieściła tu swój szpital. Dopiero w 1817r. udało się parafii odzyskać kościół. Przylegającą do niego posesję zakupiono z myślą o budowie domu parafialnego, który jednak wskutek trudności finansowych powstał dopiero w 1846r.

W nowym gmachu uruchomiono szkołę elementarną, w której nauczyciel Bogumił Rondthaler uczył 37 dzieci – nie tylko ewangelickich, bo do szkoły tej uczęszczali także żydzi i katolicy. Ponieważ uczniowie przybywało, szkoła została przeniesiona z ul. Rwańskiej do budynku Roberta Krugera przy zbiegu

ul. Mickiewicza i Wojska Polskiego.

W 1819r. uruchomiona została pensja żeńska Amelii Arndt, od początku dostępna dla uczennic bez względu na ich narodowość i wyznanie.

Procent uczącej się młodzieży ewangelickiej zawsze był wyższy niż katolickiej (w 1871r. – dwukrotnie), podobnie jak procent umiejących pisać i czytać (w 1882r. – odpowiednio – 71% i 48%).

Olbrzymi wkład w piotrkowskie szkolnictwo gimnazjalne wnieśli nauczyciele ewangelicy: Jan Aspis, Ernst Ferdynand, Bogumił Flatt, Karol Henryk Rudolf von Grofe, Ferdynand Haberkant, Ferdynand Lefkiet, Karol Preis oraz dyrektor gimnazjum Ernest Schaffer. Nieocenione usługi oddali tu także ewangelicy księża: Ludwik Müller, Leopold Marcin de Otto, Gotfryd Zygmunt Rother.

W 1795r. parafia ewangelicka zakupiła plac przy Wrocławskim Przedmieściu (ob. ulica Reymonta do Alei 3 Maja) z przeznaczeniem na cmentarz. Został on zlikwidowany dopiero w 1995r., ale już od r. 1877 pochówki odbywają się na cmentarzu ewangelickim przy ul. Cmentarnej. Wielu potomków niemieckich przybyszów spoczywa również na cmentarzach rzymskokatolickich. Wiodącą do nich kasztanowa aleja powstała z inicjatywy pastora Ludwika Juliusza Daniela Müllera i dzięki wsparciu Teofila Netzla.



Grób rodziny Teofila Netzla

W 1793r. Piotrków liczył 1947 mieszkańców, z czego 12% stanowili ewangelicy. Późniejsze statystyki są zbyt uproszczone, by śledzić zmiany liczbowe – na ogół bowiem wymienia się w nich chrześcijan i żydów.

Szczyt rozwoju, także liczebny, piotrkowskiej parafii ewangelicko-augsburskiej przypadł na lata 80-te i 90-te XIX w. Z czasem ewangelicy coraz głębiej wnikali w społeczność miasta, uczestnicząc w życiu publicznym i kulturalnym, działając w stowarzyszeniach charytatywnych (jak powołane w 1907r. Ewangelickie Towarzystwo Dobroczynności czy dom starców) i oświatowych.



ul. Rwańska z widokiem na kościół

Praktykowane niegdyś utożsamianie ewangelików z Niemcami jest bezzasadne. W kolejnych pokoleniach część przybyszów przechodziła w Piotrkowie na katolicyzm, część rdzennych piotrkowian przystępowała do Kościoła ewangelickiego. Już w 1882r. wg statystyk, 62% ewangelików używało w życiu prywatnym i deklarowało narodowość polską. Deklaracjom towarzyszyły czyny. Kiedy życie kulturalne Polaków (zwłaszcza po klęsce powstania listopadowego w 1831r.) mogło się rozwijać jedynie w kościołach, w Piotrkowie przodował pod tym względem zbor ewangelicki.

Tutejszy organista Józef Goleński zorganizował i prowadził (1847-1888) pierwszy amatorski chór mieszany, koncertujący nie tylko w kościele, ale i – dobroczynnie – w teatrze Spana.

Z powodzeniem koncertowała również kościelna orkiestra dęta, utworzona w 1920r. Także w naszych czasach ewangelicki kościół przy ul. Rwańskiej przyciąga miejscowych melomanów – m.in. dzięki Dniom Muzyki Kameralnej.



Organy w kościele ewangelickim

W 1939r. piotrkowska parafia ewangelicka liczyła około 5 tys. osób. Wojenna zawierucha zabrała wielu z nich – w tym całe rodziny Gampfów i Wünsche. Piotrkowianie pochodzenia niemieckiego dali wiele dowodów odwagi i patriotyzmu, działając w szeregach AK i często wykorzystując swój rodowód dla pomocy polskim sąsiadom. W 1944r. w piotrkowskiej parafii ewangelickiej znaleźli schronienie uciekinierzy z Warszawy, potrzebujący pomocy po klęsce powstania warszawskiego. Wkrótce jednak pomagający sami znaleźli się w potrzebie.

W 1950r. w kościele przy Rwańskiej odnotowano w Piotrkowie ledwie stu parafian.

W czasie ponad 200-letniego istnienia piotrkowską parafią ewangelicko-augsburską kierowało wielu wybitnych duszpasterzy. Byli wśród nich m.in. Leopold Otto, Ludwik Juliusz Daniel Müller, Woldemar Gatspary, Jerzy Gryniakow, Sławomir Sikora.

SŁOWNIK

ARIANIZM – koncepcja religijna stworzona na przełomie III i IV w. przez Ariusza, chrześcijańskiego filozofa z Aleksandrii. Głównie tezy arianizmu to odrzucenie dogmatu Trójcy Świętej, tolerancja religijna, zakaz udziału w wojnach i używania broni, potępienie państwa, poddaństwa, uznanie wszystkich ludzi za równych. W Polsce wspólnota religijna arian powstała w 1562-1565 jako najbardziej radykalny odłam

reformacji. Wyznawców tego nurtu nazywano braćmi polskimi (także socynianami, antytrynitarzami, chrystianami, unitariuszami). Ich szkoły i drukarnie przyczyniły się do podniesienia poziomu oświaty i kultury w Polsce. Uchwała sejmowa (1658r.) zmusiła arian, pod groźbą kary śmierci, aby w ciągu 3 lat opuścili kraj lub przeszli na katolicyzm. Odrodzenie ruchu nastąpiło w latach 30-tych XX w.

KALWINIZM – doktryna religijna sformułowana przez Jana Kalwina (1636r.). Przy znacznych podobieństwach doktrynalnych do luteranizmu, kalwinizm zakłada odrzucenie tradycji kościelnej i zerwanie z Rzymem, surowe zasady moralne i obowiązek prowadzenia prostego, cnotliwego życia, rezygnację z przyjemności, które mogłyby oddalać od Boga, surowej cenzury wiary i obyczajów, obowiązek wykonywania tego, co Bóg danej osobie wyznaczył, przekonanie, że Bóg tylko niektórych obdarza łaską konieczną do zbawienia, dzięki czemu bogacą się i są szczęśliwi. Kalwinizm rozprzestrzenił się głównie w Szwajcarii, a ponadto we Francji, Niemczech, Anglii i Szkocji.



Grób rodziny Wünschów

KANTOR (łac. cantare – śpiewać) – funkcja liturgiczna polegająca na przewodzeniu w śpiewie i nauce śpiewu; w kościele protestanckim: kapelmistrz i organista (słynnym kantorem w Lipsku był J.S. Bach); w kościele katolickim: przodownik chóru, osoba wykonująca solo wersetów w psalmach.

KONSYSTORZ (łac. consistorium – zgromadzenie) – w Kościołach ewangelickich najwyższa władza administracyjno-sądowa i organ wykonawczy Synodu w składzie: biskup, wiceprezes, 3 radców duchownych i 3 radców świeckich.

W gestii Konsystorza pozostaje nadzór nad diecezjami i parafiami, przyjmowanie kandydatów do stanu duchownego, powoływanie wikariuszy, proboszczów-administratorów i duszpasterzy środowiskowych, zarząd oraz rozporządzanie majątkiem Kościoła, orzekanie w sprawach dyscyplinarnych, uchwalanie projektu budżetu ogólnokościelnego.

KONGREGACJA (łac. congregatio – zgromadzenie, zebranie, towarzystwo) – religijna wspólnota osób świeckich; zgromadzenie zakonne, w którym składa się tylko śluby proste; urząd przy kurii papieskiej, obejmujący wyodrębniony zakres spraw; ważniejszy zjazd duchownych.

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI – określenie wyznawców luteranizmu, doktrynalnie związane z reformacją zainicjowaną przez Marcina Lutra, który po ogłoszeniu 95 tez przeciw katolickiej nauce o odpustach propagował swoje idee, by wraz z F. Melanchtonem przedstawić je na sejmie w Augsburgu (1530r.) jako tzw. Wyznanie augsburskie. Miało przywrócić chrześcijaństwu pierwotną tradycję, z Biblią jako jedynym źródłem objawienia. Zewnętrzne formy i instytucje nie mają znaczenia; istotę stanowi akt wiary pojętej jako akceptacja przez człowieka boskiego działania zbawczego. Doktryna akceptuje 2 sakramenty (chrzest i eucharystię), odrzuca indywidualną spowiedź, kult Matki Jezusa i świętych. Językiem liturgii jest język narodowy danej wspólnoty.

LUTERANIZM – ruch reformatorski zapoczątkowany w 1517r. przez Marcina Lutra. Luter negował ideę odpustów, za które należało płacić; podkreślał, że o tym, czy osiągniemy zbawienie, zdecyduje Bóg, a nie duchowni. Kwestionując prymat i nieomyślność papieża, celibat i ceremonialność nabożeństw, doktryna Lutra głosiła wiarę w Boga jako najważniejszą dla zbawienia duszy, przekonanie, że podstawą religii powinno być samodzielnie interpretowane Pismo Święte, głośne

czytanie Biblii i śpiewanie psalmów, powszechność Kościoła, potrzebę sprawowania liturgii w języku narodowym, by była zrozumiała dla wszystkich, konieczność udzielania komunii pod dwiema postaciami.

Papież Leon X potępił poglądy Lutra bullą Docet pontificem Romanum (r. 1521). Luteran nazwano protestantami lub ewangelikami.

PASTOR (łac. pastor – pasterz) – w duchowny pełniący obowiązki duszpasterskie w Kościołach protestanckich, mianowany przez władzę kościelną (np. synod) albo drogą demokratycznego wyboru kongregacji wiernych.

REFORMACJA – ruch religijno-kulturalno-polityczno-społeczny, zapoczątkowany w r. 1517 przez Marcina Lutra. Głównie przyczyny: zepsucie elit Kościoła (rozpusta, materializm, liczne przywileje, zeświecczenie), dogmatyzm, handel odpustami, obowiązkowe podatki (dziesięciny) na rzecz Kościoła. Sejm w Spirze (r. 1529) zapoczątkował formowanie się Kościołów protestanckich, odrzucających zwierzchnictwo papieża, opartych na samodzielnej interpretacji Biblii uznawanej za jedyne źródło objawienia. Z Niemiec ruch reformacyjny rozszerzył się na Skandynawię, Francję, Czechy, Węgry, Polskę, Niemczech, Anglię i Szwajcarię, odrywając od Kościoła katolickiego ok. 1/3 ówczesnej Europy.



Rynek Trybunalski ok. 1915 r.

SEKULARYZACJA – zeświecczenie, laicyzacja; zwolnienie zakonnika z zakonu; wywłaszczenie własności kościelnej i przeznaczenie jej na cele świeckie; usuwanie wpływów Kościoła z różnych dziedzin życia społecznego; przejście majątków, urzędów lub uprawnień spod władzy kościelnej pod władzę świecką.

Tekst: Anna Rzepłowska - Konsultacja: Halina Gantzkle, Foto: Dariusz Smigajski, Jacek Bykowski, Katarzyna Widera, arch. UM Biblioteki Miejskiej, Opracowanie: Maria Janik, © UM, 12.2011

CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ www.cit.piotrkow.pl
 ul. Zamurowa 11 - tel. (+48) 44 732 60 50, (+48) 44 732 60 49
 czynne: maj - wrzesień: poniedziałek - sobota 9:30-17:30, niedziela 10-15;
 październik - kwiecień: poniedziałek - piątek 8-16, sobota, niedziela: nieczynne

MUZEUM www.muzeumpiotrkow.pl
 pl. Zamkowy 4 - tel.: (+48) 44 646 52 72, (+48) 44 646 43 55; czynne: wtorek, piątek - 10-17,
 środa, czwartek, niedziela - 10-15, sobota - 10-16, w poniedziałki i dni poświąteczne nieczynne

AEROKLUB ZIEMI PIOTRKOWSKIEJ (STREFA ZRZUTU) www.azp.com.pl (www.pete.pl)
 ul. Przemysłowa 48 - tel. (+48) 44 647 74 73

OŚRODEK DZIAŁAŃ ARTYSTYCZNYCH www.odaart.pl
 ul. Dąbrowskiego 5 - tel.: (+48) 44 733 93 88; ul. Sieradzka 8 - tel.: (+48) 44 649 52 64
 czynne: wtorek-sobota 11-18, niedziela i święta 14-18

MIEJSKI OŚRODEK KULTURY www.mok.piotrkow.pl
 Al. 3 Maja 12 - tel. (+48) 44 732 52 37, (+48) 44 732 52 49

OŚRODEK SPORTU I REKREACJI www.orispt.pl
KRYTE PŁYWALNIE ul. Belzacka 106 - tel.: (+48) 44 732 68 17; ul. Próchnika 8/12 - tel.: (+48) 44 732 37 34
KORTY TENISOWE ul. Belzacka 108/110 - tel. (+48) 44 732 70 86

PTTK o/im. M. RAWITY-WITANOWSKIEGO www.pttkpiotrkow.nonprofit.pl
 pl. Czarnieckiego 10 - tel. (+48) 44 732 36 63